

Nógrádi eredetű-e a Toldi-monda?

Irodalmunk bűvárai és néprajzunk kutatói viszonylag nagyon keveset, történéseink pedig még ezeknél is kevesebbet foglalkoztak a nógrádi monda- és mesevilággal, jóllehet azt annak mind érdekessége, mind tudományos jelentősége megérdemli. A mese- és mondatakutatók segítségével nemcsak az egyes korok mindennapi életének, népünk képzeletvilágának és kulturális érintkezéseinek megértéséhez kap színes, életszerű adatokat a múltakat bűvárló elme, hanem sokszor a történelmi tények igazi gyökereinek a megismeréséhez is adatokat. Megyénk művelődéstörténetének marxista szintézise nem valószínű, hogy meg a nógrádi népmesék és népmondák megfelelő helye helyezése nélkül, mert ezek tükrében az elmúlt korok osztályellentéteinek népi megfogalmazása verődik vissza.

Jelen kis összefoglalásomban — mellőzve az apróbb részletproblémákat — nógrádi mondatakutatóimnak egyik fejezetét igyekszem ismertetni, amikor az ország-szerte elterjedt Toldi-monda nógrádi kapcsolataival és többek által feltételezett nógrádi eredetének kérdésével foglalkozom.

Az, hogy a megyénkben fekvő Told községhez — a mai Alsó- és Felsőtoldhoz — a néphagyomány a legendás, nagyerejű vitéz Toldi Miklós emlékét fűzi, ország-szerte Bél Mátyás nagy, hazánkat ismertető műve negyedik kötetének 1742-ben történt megjelenése óta vált tudottá. Ennek a kötetnek a 26. oldalán mondta el a szerző, hogy a hatalmas testalkatú Toldi Miklós, aki Mátyás király kíséretéhez tartozott és akinek rendkívüli méretű fegyverzete a budai Bécsi-kapun van kifüggesztve, a nógrádi Toldon született és valamikor ennek a falunak volt a földesura. Bél Mátyásnak ez a kijelentése szöges ellentétben volt a Toldi-mondát kéziratos krónikák vagy énekgyűjtemények alapján feldolgozó, és versezetét 1574-ben nyomtatásban is kiadó, Ilosvai Selymes Péter állításával. Ilosvai szerint — akinek műve a XVII és XVIII. században több kiadást is megért — „írtak akkor ezer háromszáz és húszban, Tholdi Miklós hogy születék Nagyfaluban” — tehát nem Mátyás király idejében élt — és ez a Nagyfalu nem Nógrádban, hanem Nagyvárad közelében, Biharban volt, mert „Laczi András jó Budára, Erdélyből indula Lajos udvarába, az úton mentében Váradot haladá, Nagy Falu határán... egy rakodó szénaszekeret lölt vala, Tholdi Miklós kezében nyomtató rúd vala.” — A vita tehát, hogy bihari vagy nógrádi eredetű-e a Toldi-monda, irodalmi szinten csak 1742 óta merült fel.

Ilosvait igazolja, hogy Biharban — amint az Györffy György 1963-ban megjelent történelmi földrajzi művéből nagyon jól megállapítható — a Körösszeg és Cséffa között félúton lévő Nagyfalu földesura 1338-ban Toldi Csóka és hogy ettől a falutól északra, mintegy húsz kilométerre fekszik Told falu, „a Told nemzetségből származó hírneves Toldiak fészke”. Igazolni látszik az is, hogy 1382-ben Bihar megye főispánját Toldi Györgynek, 1383-ban Szabolcs főispánját Toldi Miklósnak hívták. — Ezen döntő bizonyítékok ellenére sem jutott nyugvópontra a kérdés, és különösen Arany János Toldi-trilógiájának megjelenése óta vették egyre behatóbb vizs-

gálat alá az Ilosvai által feldolgozott Toldi-monda — pontosabban, mondakör — keletkezésének és származásának kérdését, ami során a nógrádi eredeztetés is nem egyszer felmerült.

A Toldi-monda vizsgálatával kapcsolatos megállapítások területén több időszakos érvényű kutatáslezárással találkozunk. — Toldi Ferencnek és követőinek az volt az álláspontjuk, hogy a mi Toldink valami ködös, mitológiai *ősvilági* óriás —, de legalább is az antik Héraklész (Herkules) és a bibliai Sámson — emlékét őrizte meg. Velük szemben Greguss Ágost és egyre szaporodó híveinek táborába egy nyugat-európai, elsősorban *francia* talajból sarjadó monda keletre kerülése mellett tört lándzsát. Lényegileg ugyanezt, de a monda *német* talajból való származását hirdette azután Heinrich Gusztáv. Ez a három nézet volt uralkodó a múlt század hetvenes éveiben. A három irány egyúttal azt is jelentette, hogy a kérdés nincs megoldva és ezért új utakat keresve igyekezett Sziládi Áron azt megközelíteni, amire neki Kemény Zsigmond akkoriban magában álló feltevése adott ösztönzést. Kemény Zsigmond ugyanis részben Ilosvai, részben Bél adatai alapján, de főleg a Toldi-monda következtelenségeire és jellembeli visszásságaira alapozva azt állította, hogy a mondai hős egy valóban élt *magyar* történelmi személy, akinek cselekedeteit *népi*, krónikás énekek adták elő.

Szilády Áron, aki Ilosvai Selymes Péter „Toldi”-ját a Régi Magyar Költők tára harmadik kötetében ki is adta, 1882-ben zárta le kutatásait és azok eredményéről a Magyar Tudományos Akadémia októberi ülésén, valamint az Ilosvai-kötethez írt bevezetésében számolt be. Szerinte Ilosvai Toldi történetét azóta elveszett históriás énekekből vagy krónikákból ismerte meg. Nyomról nyomra követte Ilosvai elbeszélésében a történelmi vonatkozásokat. Megkísérelte *elemezni a Toldi nevet*, sőt felkutatta a Toldi és Miklós névhez fűződő *magyar* hagyományokat is és ezeket az *ujgur*, a *tatár* és a *magyar* mesék kapcsolatában is vizsgálta. Ez a mesekapcsolat azonban nem nyújtott kellő alapokat és ekkor teljes egészében a *történelmi személyiség* vizsgálatába fogott. Megállapította, hogy a XIV. században *Biharban és Nógrádban* is élt több Toldi család. Föltűnt neki, hogy a bihari Toldiak körében igen kedvelt volt a Miklós keresztnév. Igazolta, hogy az egyik Toldi Miklós 1354-ben pozsonyi főispán, akit Lajos király, 1359-ben Firenzébe küldött, hogy onnan, a budai királyi udvar számára, két oroszlánt hozzon el. Ez a Toldi Miklós 1365-ben ismét Firenzében van, ahol a „fehér csapat”-nak nevezett zsoldosok parancsnoka, 1383-ben pedig szabolcsi főispán. Ezen utóbbi adat miatt azonban kételkedett Ilosvai adatainak teljes hitelességében, mert őszerinte Toldi Miklós 1382-ben halt meg.

Szilády Áron akadémiai előadásáról az Egyetértés című napilap 1882. október 30-i számában számolt be. Ekkor emelte fel szavát ugyanazon lap november 1-i számában nógrádi földink, Jeszenszky Sándor, aki a Toldi-monda nógrádi eredetének kérdését, illetve azt vetette fel, hogy Ilosvai kölcsönzött-e a nógrádi mondából, vagy pedig ez Ilosvaitól? Jeszenszky cikke meggyénkben is visszhangra talált és azt, alig módosítva rajta, a Nógrádi Lapok és a Honti Híradó 1882. november 12-i száma is közölte.

Jeszenszky Sándor cikkének az a legfőbb érdeme, hogy közölte a nógrádi Toldi-monda egyik változatának bő kivonatát. Eszerint — pontokba szedve — a monda így szól:

1. rész: 1. Szénahordás idején, az ecsegi várból, katonák vonulnak át a toldi völgyön. Parancsnokuk maga a király, aki megkérdi a szénagyűjtőtől, hogy merre vezet az út a hollóközi várba? — 2. Miklós felkapja a csatlórudat és azzal mutatja

meg az irányt. — 3. Katonának hívják, de nem megy el. — 4. Miklós elkeseredik, hogy anyja minden szeretetét bátyjára, Lőrincre pazarolja. őt meg csak paraszttá neveli. — 5. Megöli bátyját, aki a király kedves embere. — 6. Miklóst elfogják és a budai vár börtönébe zárják.

II. rész: 7. Az ország nagy veszedelembé kerül és a királynak erős emberekre van szüksége. Visszaemlékezik a nagyerejű Miklósrá. — 8. „Stafétát” küldenek érte Toldra, de nem találják. Kerestetik mindenfelé. — 9. Valakinek eszébe jut, hogy a budai vár börtönében raboskodik. — 10. A király elé vezetik, aki megkérdi tőle, hogy megvan-e még a nagy ereje és hogy tudna-e nagy dolgokat cselekedni? — 11. Miklós bevallja, hogy a börtön elcsigázta, de ha jól táplálkoznék, meg egyszer próbára merné tenni erejét. — 12. Miklós egy kondér kását kér, megeszi, de csak hat nap múlva tudja — hét kondér kása elfogyasztása után — azt válaszolni a király naponta ismétlődő kérdéseire, hogy visszanyerte erejét.

III. rész: 13. Toldi lova, amin börtönbe vetésére hozták, nem hagyta el gazdáját, hanem annak börtöne körül „élősködött”. — 14. A lesóványodott „vén gebőre” senki nem ült volna, de amikor Miklós a hátára pattan, egyszerűen olyan paripa lett belőle, hogy álltából ugratott vele keresztül egy kaput.

Sajnos Jeszenszky közlője ennél többet nem tudott mondani és így nem tudjuk, hogy hogyan folytatódott tovább a nógrádi Toldi-monda, illetve ez a változata. Jeszenszky figyelmeztető cikke, aminek nyomán érdemes lett volna akkoriban Toldin és környékén kutatásokat végezni — már csak azért is, mert Ilosvai „Toldi”-jától sok vonásban eltér — nem talált különösebb visszhangra irodalombúváraink körében. Ennek kettős oka is volt. Sziládynak sikerült a bihari Toldi Miklóshoz kötni a monda személyét, Greguss irányának követői pedig most, elfogadva a magyar hőst, azt kezdték keresni, hogy melyik francia mondai hőssel kapcsolatos elbeszélést alkalmazták a történelmi magyar személyiségre. Hosszú ideig csaknem kizárólag ez az irányzat volt a „hivatalos”.

A franciás irány kutatásainak egyik legfőbb eredménye, hogy sikerült pontosan meghatározni Ilosvai Toldi mondájának főbb részeit és így beigazolni, hogy tulajdonképpen több mondából összeállított mondakörrel állunk szemben. Eszerint Ilosvai feldolgozása a következő részekre bontható:

I. rész: (1—162. sor): — 1. Toldi származása, bátyja a király udvarába kerül. — 2. Toldi odahaza elparlagiasodik. — 3. Bátyja hazatér, Toldi megöli bátyja egyik szolgáját. — 4. Toldi bujdosása. — 5. Találkozása a király vitézeivel. Nyomóruddal mutatja meg az utat. — 6. Toldi újabb gyilkosságot követ el. — 7. Budára indul. Pesten megfékez és a mészárszékre segít vonszolni egy bikát. — 8. Budán a mészárosnak segít húst cipelni, majd bejut a királyi konyhára, ahol mosogat és vizet hord a Dunáról. — 9. Rúdvetésben vesz részt. A király felfigyel ügyességére és nagy erejére. Bevallja bűneit. — 10. A király megkegyelmez Toldinak és erről értesíti az éppen otthon időző bátyját. — 11. Toldi arnya, egyik szolgája által, kenyérbesütve, pénzt küld fiának. — 12. Toldi egy özvegytől, akinek az két fiát megölte, hírt hall a cseh bajnokról. Bosszút esküszik. — 13. A Duna szigetére ladikozik, a csónakot visszarúgja, legyőzi és megöli a cseh bajnokot. — 14. A király örömeiben udvarába fogadja.

II. rész (163—212. sor): — 15. Toldi beleszeret egy budai főember ifjú özvegyébe, akinek nem nyeri el a tetszését. — 16. Az özvegy csúfot üz Toldiból, aki egyszerű ingben, a nyitott ablakot takaró kárpitot díszítő oroszlánra — az özvegy biztatására —

ráugrik, de az utcára pottyán. — 17. Egy lakatos ruhát ad neki. — 18. A lakatos ráveszi, hogy rabolják ki egy akkoriban meghalt herceglány sírját. — 19. Toldi fel-emeli a hatalmas sírkövet, beugrik a sírba és kiadogatja a drágaságokat. A lakatos rálöki a sír szájára a nehéz követ. — 20. Toldi a sír foglya, de nagy erőfeszítéssel, kiszabadítja magát.

II. rész (213—304. sor): — 21. A német császár hódolásra és adófizetésre szólítja fel a magyar királyt. — 22. A budai haditanács látszatra való meghódolást és ugyanakkor, azonnali támadást határoz el. — 23. A király, félve, megjelenik Prágában a cselről mit sem sejtő, tizenegy hűbéres királytól körülvett császár előtt. — 24. Híre érkezik, hogy a magyar sereg bevette Prágát. Toldi a hirhozót, a köntöse ujjába rejtett buzogánnyal agyonüti. — 25. A nagy zajból a császár is megtudja a történeteket. — 26. A magyar király fölényesen kezd viselkedni és a császár urának és parancsolójának jelenti ki magát. — 27. A császár, zavarában, azt igyekszik magyarázni, hogy minden csak tréfa volt. — 28. Toldi előrántja buzogányát, amire a császár, tizenegy királyával együtt, megijed. — 29. Fejet hajtának a magyar király előtt és így békésen intéződik el az ügy.

IV. rész (305—404. sor): — 30. Az öreg Toldi magára vonja a király haragját és kegyvesztett lesz. — 31. Nagy udvari ünnepek Ujhelyen. Az ország címeréért vívott harcban egy olasz lovagnak kedvez a szerencse. — 32. Toldi hírt kap a veszedelemtől. Áruhát ölt és, még egyszer próbára indul. — 33. Toldi barátruhában, ormótlan fegyverekkel, legyőzi az olaszt. A király nem engedi, hogy fejét vegye. — 34. Az ország címere meg van mentve. Toldi újból a király kegyeibe jut, de nem marad az udvarban, hanem hazamegy falujába. — 35. Évek múlva fontos tanácskozásra hívják a király udvarába. — 36. Öreges, egyszerű megjelenése gúnyra ingerli az apródokat. — 37. Toldi haragjában, a mente ujjába rejtett buzogánnyal, szétüti közöttük. Hármán nyomban meghalnak. — 38. Felháborodottan rohan a király elé és sértő, durva szavakkal illeti az uralkodót. — 39. Búcsúzás nélkül otthagyja az udvart. — 40. Még két esztendeig él Nagyfaluban, ahol vitézi szokás szerint temetik el.

Birkás Géza, Solymossy Sándor és Tolnai Vilmos kutatásaiból kiderült, hogy Ilosvai „Toldi”-jának első része a francia lovageposzok XI—XIII. századi virágkorát megelőző francia hőseikkel mutat fel rokonnásokat. Így például Toldi ifjúkori élményei az ifjú Parcivállal azonosak és ezek az azonosságok a következők: — 1. A rettentő erejű ifjú Parcival, távol az udvartól, özvegy édesanyja mellet nő fel, paraszti környezetben. — 2. Suhanc korában találkozik az utat kérdező lovasokkal. Elhatározza, hogy ő is lovag lesz és elindul a király udvarába. — 3. Útjában gvszruhás nővel találkozik, akinek megígéri, hogy halottjáért bosszút áll annak legyőzőjén. — 4. A király székhelyére érve, legyőz egy, az udvarral ellenséges lovat. — 5. Ennek jutalmául a király lovaggá üti és felveszi környezetébe. — A hasonlóság, Ilosvai feldolgozásával kapcsolatban, kétségtelen, de már nem ennyire szembetűnő a nógrádi Toldi-monda Jeszenszky-féle változatával, sőt — a legtöbb elejét tekintve — azzal kapcsolatba sem hozható.

Igen figyelemre méltó és a monda nógrádi eredeztetésével kapcsolatban kiindulás szolgáló volt Birkás Gézának az Etnográfia 1912. évfolyamában megjelent tanulmánya, amelyben Ilosvai „Toldi”-jának az olasz és a francia Rainouart-mondákkal való kapcsolatát vizsgálta. Ezekben a következő főbb vonások különíthetők el: — 1. Mostoha körülmények között nevelkedve lesz kiváló hőssé. — 2. A testvérével való viszálykodás miatt gyilkosságokba keveredik és elbujdosik hazulról. — 3. A

király konyhájára kerül, ahol munkát végez. — 4. Egy tornajáték alkalmával, rettenetes erejével, magára tereli a király figyelmét. — 5. Egy szigeten párbaft vív és a Toldiéhoz hasonló mondással rúgja vissza a vízbe a csónakját. — 6. Barátruhában vitézkedik. — 7. A gúnyolódó udvari emberek közül többeket agyonüt. — 8. Oriás-erejű, részeges, duhaj, külsejére mit sem adó, de alapjában véve jószívű lovag. — Ez a monda, aminek hazánkba való kerülésére délszláv közvetítést tételezett föl Bir-kás, már Ilosvai „Toldi”-jának negyedik öregkori részére is ad felvilágosításokat. A királyi konyhán való szereplése pedig egy ó-walesi (kymr kelta) nyelven írt prózai mesével való kapcsolatra is rámutat.

Mielőtt rátérnék a Rainouart-mondákkal kapcsolatban a nógrádi származtatás kérdésének ismertetésére, rá kívánok mutatni a második részben foglalt, csúfosan végződő szerelmi kaland és a sírrablás meséjének kapcsolataira is. Ilosvai — a kutatók szerint — ugyanazt a motívumot ragadta itt meg, amelyik — bár csak nagyon halványan — Boccaccio Dekameronjának második napi ötödik novellájában — Andreuccio da Perugia Nápolyba jön, hogy lovakat vásároljon, egy éjszaka során háromszor kerül kemény veszedelembé, valamennyiből megmenekül — van elbeszélve. Az itt előforduló sírrablás különben a lovagregényeknek is gyakori epizódja, de az egész novellatípus ősalakja megtalálható az „Ezeregy éjszaka” legrégebb változatában is, „A púpos története” című elbeszélésben. A harmadik részben foglalt prágai kaland viszont egy XII. századi spanyol, Cid lovagról szóló hős éneken bir hasonló vonásokat feltüntető párhuzanmal.

Ezek a kutatások és feltételezések igazolni látszottak a Toldi-mondakör francia eredetét. Ez a felfogás vált uralkodóvá és Solymossy Sándor „A Magyarság Néprajza” című, az 1930-as évek derekán megjelent nagy mű harmadik kötetében is ennek adott hangot.

Folytak az irodalomtudományi viták, de megyénkben töretlenül élt a hagyomány — amiben Bél Mátyás közlésének is része volt —, hogy Toldi Miklós toldi születésű és ennek a falunak egykori földesura. Ennek a nézetnek egyik szép, költői reminiscenciája az, hogy amikor 1849 őszén a Cserhát falvaiban bujdosó Nagy Iván szeptember 20-án Alsótoldon töltve az éjszakát — amint az a Palóc Múzeumban őrzött kéziratos kötetéből is kiderül — versben emlékszik meg Toldiról:

„Ha túlvilágra lehet a szót hallani, / Hallja meg enyimet, kelmed, vitéz Toldi, / S mondja meg: igaz-e, mit a hagyomány mond, / Hogy e falu hajdan kelmed birtoka volt? / S igaz-é, hogy a kelmed Pejko lovának, / Tanyái a szemetes dombok valának? / S ha kelmed oly erős volt, mikép a hír mondja, / Mért minden gazfit tőstől ki nem irta? / Oh, ki kellett volna irtani a gazfajt! / Most nem termett volna annyi mákvirágot majd! / Így, ekkép lett volna kelmed igaz vitéz, / Oh, de most a sok gaz miatt a haza elvész!”

Nagy Iván verse a menekülő, üldözött elől bujdosó — költőnek induló, de történészé lett — férfi csiszolatlan költői alkotása. A Toldi-monda eredetének kérdése azonban később sem hagyta nyugodni. Történeti kutatásai során pedig arra az eredményre jutott, hogy az valójában a nógrádi toldi Tholdy családdal van kapcsolatban. Eredményeit — rövid összefoglalásban — a halála után megyénk által kiadott, „Nógrád vármegye története az 1544-ik évig” című művében adta közre. Elmondja, hogy a Tholdyak megyénk ősi családjai közé tartoznak. Eredetük egész a XII. századig felvihető. A család nemcsak a két Toldon, de Kéren is birtokos volt és ezért két ága különböztetőd meg. A XIII. században élt Jánosnak a fiát Tamás-

nak hívták. Ennek fia az I. Lajos király idejében élt Miklós, aki 1381-ben is szerepel. Ennek a Miklósnak két fia volt, György és János. „A hagyomány — írja — a híres erejű Toldi Miklóst is ennek a családnak tagjául követeli.”

Az tehát, hogy Toldi Miklós és György a XIV. században nemcsak a bihari, hanem a nógrádi Toldiak körében is volt, Nagy Iván családtörténeti kutatásai nyomán, a történészek körében ismertté vált. Amikor tehát 1912-ben megjelent Birkás Géza tanulmánya az olasz és francia Rainouart-mondákkal kapcsolatban és azok hazánkba kerülését délszláv közvetítéssel magyarázta, Karácsonyi János, a magyar középkor egyik legkiválóbb ismerője — akit legkevésbé sem lehet nógrádi lokálpatriotizmussal megvádolni, hiszen életének javát Biharban. Nagyváradon töltötte — ezt a közvetítést tagadta és lándzsát tört a Toldi-monda *nógrádi eredete mellett*.

Karácsonyi, az Ethnográfia 1912. évfolyamában, felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar urak körében a XII. és XIII. században nagy előszeretettel használták a *Radnót* személynevet, ami nem más, mint a francia Rainourt — Reginhold magyar megfelelője. Ez a francia lovagnév — véleménye szerint — a francia származású premontre szerzetesek útján került hazánkba, elsősorban pedig *Nógrádba*. Megyénkben volt ugyanis birtokos a Kökényes—Radnót nemzetség. Erről ő „A magyar nemzetségek” című műve 1901-ben megjelent második kötetében kimutatta, hogy a Képes Krónika állításával szemben, mivel Kézai nem tud arról semmit, nem spanyol eredetű és, hogy Erdélyben és az ország keleti részeiben is birtokos volt. Ebből a megyénk délkeleti részén birtokos nemzetségből származott az a Kökényes, aki 1146 és 1150 között esztergomi érsek volt és az a Mikodin, aki 1183 és 1186 között győri püspök. Ez a Mikodin — 1179 előtt, még székesfehérvári prépost korában — telepítette *Garábra, Told falu szomszédságába*, a lotharingiai Valroiból származó premontreieket. A nógrádi Garáb az összes magyarországi premontrei monostorok anyamonostora, ahonnet kezdetben a többiek benépesültek. A premontrei monostoroknak a Zagyva völgyében egész füzérük helyezkedett el: Garáb, Kökényes, Hatvan, Jánoshida. Mivel pedig a Rainouart—Reginold monda éppen a XII. és XIII. században volt igen elterjedt Franciaországban, mi sem természetesebb — írja Karácsonyi —, hogy a premontreiek magukkal hozták ezt a keresztnevet, amely az ő biztatásukra terjedni kezdett a magyar főúri családokban, hiszen Nógrádon kívül, a XIII. század első felére, már az ország legkülönbözőbb vidékein is voltak kolostoraik. Karácsonyinak ezt a premontreiek általi Radnót név és ezzel egybefüggő mondateljesztési elgondolását Solymossy is magáévá tette.

Birkás és Karácsonyi tanulmányainak a megjelenése után öt évvel tette közzé felhívását a Nógrádi Hírlap 1917 november 18-i számában földink, Farkas Pál, aki akkor az újpesti gimnázium tanára volt. Farkas ismertette a Birkás és Karácsonyi által felvetetteket és kijelentette, hogy a Toldi-mondát „mi, nógrádiak, magunkénak valljuk. Nemcsak patriotizmusból, hanem azért is, mert a nógrádi Told falu és az ott szóbanforgó Toldi-mondák mellettünk bizonyítanak”. Kéréssel fordul tehát, „különösen Garáb és Told vidékének intelligentiájához, legyenek kegyesek a nép körében Toldi után tudakozódni és a rá vonatkozó mondákat és apróságokat — pl. Tengődik, mint Toldi Miklós lova a szeméten — vele közölni”. Azt, hogy Farkas Pál felhívásának lett-e eredménye, vagy hogy mi volt az eredmény, eddig nem sikerült megállapítanom. Az, hogy jó nyomokon indult el, kétségtelen, hiszen pl. a cserhátszentiváni Historia Domus is tartalmaz Toldira vonatkozó feljegyzést. Ez a hóst Mátyás király korába helyezi. Mivel azonban XVIII. század végi bejegyzés, kérdés, mennyiben Bél Mátyás tudósításának az átvétele?

A negyvenes években Kardos Tibor foglalta össze röviden a Toldi-mondara vo-

natkozó kutatások eredményét, a „Középkori kultúra, középkori költészet” című művében. Hivatkozik arra, hogy Bán Aladár már két évtizeddel azelőtt megírta, hogy az ősi észt mondavilág a „Kálev fiá”-ban és a „Toll”-ban a mi Toldinkhoz meglepően hasonló alakokról tud. A mi Toldi Miklósunkhoz és családjához tehát már előzően epikus cselekmény tapadhatott. A Toldiak valószínűleg az ősi Kökényes—Radnót nemzetség nógrádi ágából szakadtak Biharba. Az ősi monda a család egy fölemelkedő vitéz tagja körül jegecesedett ki, aki tetejében még a népmesei Miklós nevet is hordta. Kardosnak — a részletektől eltekintve — az a véleménye, hogy az „alakuló költői tárgy, a család pártolta szerzetesrend kezén, a kolostorban eltemetett nagyúrnak tulajdonított fegyverek és ereklyék hatása alatt európai irodalmi formákat nyert”.

Kardos összefoglalása szerencsésen oldotta meg a különböző nézetek közös nevezőre hozását és igen fontos benne az, hogy a rokon észt népnél élő, hasonló mondai hősökkel való kapcsolatra is rámutatott. Nem tagadja, sőt bizonyos mértékig — gyökereit tekintve — elismeri a nógrádi eredetet, csak a személyhez fűzést kapcsolja a bihari Toldiakhoz.

Kardos Tibor észrevételeinek legfontosabbika azonban az, hogy bár elismeri, hogy Toldi ifjúkori tettei és a különböző francia és nyugati lovagregények közt van motívumbeli hasonlóság, de „mindezek az elemek már egy meglévő magyar epikus tárgyat ölelnek körül és alakítanak tudatosan”. Véleményem szerint ezek a nyugati eredetű lovagregényi elemek a XII. századi és XIII. század eleji királyi udvarainkban rendezett költői versenyek, szinte troubadour találkozó alkalmával kerültek hozzánk és hatottak annyira, hogy nagyúri családjaink körében a Radnót név divattossá lett. A monda, vagy mondakör, magyar területen való megléte mellett is vannak érveim.

Ha figyelmesen végig elemezzük az Ilosvai-féle „Toldi” harmadik részét (213--304. sor) feltűnő hasonlóságot találunk az ott elmondott események és XI. századi történetünk eseményei között, amikor a német—római császárok, Péter és Salamon királyok idejében, hűbéresükké akarták tenni a magyar királyokat. A csel pedig, amit a budai haditanács elhatároz, igen jellemző a pogány magyarok lesből támadó hadviselési módjára, vagyis az ellenség félrevezető eszközöket alkalmazó legyőzésére. Egy lényegtelennek látszó motívum, a császárt övező tizenegy hűbéres király, pedig emlékeztet az avar előkelők sírjában található rangjelölő tizenegy nyílhegyre, illetve nyilvánvaló. Úgy véletem, hogy ez a mondarészlet egy hun—avar—pogány magyar kori mondánkra vezethető vissza, amelynek utolsó fázisa a XI. századi Péter vagy Salamon királyok általi megalázkodással szembeni népi igazságszolgáltatás valaminő költői megfogalmazásának XIV. századba való áttelepítése. Ez az észrevétel ébresztette fel bennem a gondolatot, hogy vajon nincs-e kapcsolat a hun—avarkori népi hagyományok és a magyar mondai hagyományok között?

A kérdés felvetése jogos. Azt nemcsak Bánnak, az észt nemzeti költészetről írott tanulmányai révén ismertté vált, a mi Toldinkhoz hasonló hősöknek megléte, de az is megengedi, hogy hazánk területén számos olyan helynév van, amik az észt nyelvből magyarázhatók meg, amint azt a Palócföld 1965. évi számaiban jeleztem. Szükséges ez a felvetés már csak azért is, mert a Toldi-mondakör külföldi kapcsolatainak felismerése óta nyilvánvaló, hogy az — eredetét tekintve — nem köthető

egyetlen néphez sem, mert — elemeit tekintve — közös kincse az európai kultúrkörnek. Ezért tehát, hogy az egyes *népeken belüli* megjelenését tisztázzuk, nem annak a kutatása a fontos, hogy *hol* keletkezett, hanem az a megválaszolandó, hogy *miért* ehhez vagy ahhoz a hóshöz fűződik, vagyis mik a névnek és az eseményeknek a kapcsolata. Ennek felderítése tisztázhatja a monda elemei, egy-egy nép körében való felbukkanásának idejét. Helyes utakon indult el tehát Szilády Áron, amikor megkísérelte elemezni a Toldi nevet.

Hazánkban nemcsak Biharban és Nógrádban, hanem a Dunántúlon is voltak Toldi nevű települések. Feltételezhető, hogy ezek mindegyikében élt a Toldi-monda. Az is feltételezhető, hogy a Toldi név jelentése az „ügyes” vagy „vitéz” értelemmel bírt és így az a hun—avar korban a kultikus, birtokjelölő helynevek közé tartozott. A nógrádi Tolddal kapcsolatban, annak hun—avar kori eredetét illetően, néhány észrevétellel tartozom.

Shiratoki Kurakichi japán történész 1902-ben, a Magyar Tudományos Akadémia ülésén előadást tartott a közép-ázsiai fejedelmi elnevezésekről. Ennek során igazolta Hirth Frigyes német orientalista megállapítását, hogy a Korea határán élt hiungnu nép azonos a hunokkal. A hunok vitték magukkal nyugatra a japánnal rokon ókórai nyelvből származó *kán* és *kagán*, 'úr' és 'fejedelem', méltóságneveket. A hunoknak a hiungnukkal való azonosítása azóta a történelem művelői körében általánosan elfogadott. Az is nyilvánvaló, hogy a hunok nemcsak az ókórai méltóságneveket, hanem ókórai és ójapán szavakat is magukkal vittek nyugatra, mivel ez volt az anyanyelvük.

Az már régen feltűnt nekem, hogy a magyar nyelv szókincsében mintegy 2500—3000, a magyarországi helynevek közül pedig több száz azonos vagy közel azonos a japán és koreai szavakkal. Népi kontinuitással és jelentős szóátvétellel állunk tehát szemben. Ezt bizonyítja, hogy egész kifejezéseket — monhatnánk, közmondásokat — is átvettünk, anélkül, hogy azoknak szószerinti magyar értelmük lenne. Pl. az „ilhaj, csuhaj, fahaj” tréfás fölkiáltás a mai japán nyelvben — a hivatalos romanizált átírást használom — *ihai, shuhai, fuhai* = 'engedetlenség, egy kupa bor, tönkremenés'. Átvettünk kultikus dolgokat is. Pl. a nógrádi folklórhoz tartozó *kisze* bábú nevének japán megfelelője *kisei* (kiszé), ami 'lelke'-t, de 'fogadalmi ajándék'-ot, sőt 'zálog'-ot is jelent. Ez a szó és szokás nyilván a nyugati szlávoknál is hun—avar örökség. A Nagy Károly előtt megjelenő, megkeresztelkedett avar fejedelem, a *tudun* neve jelentése koreai nyelven 'pártfogás' és nyilván a *tudun hada* összetétel, 'pártfogás, védelem alatt álló', első felével állunk szemben. A magyar *király* szó japán megfelelője *kerai*, ami 'vazallus'-t, 'hűbéres fejedelmé'-t jelent. A magyar *katona*, aki ekkor kardos ember, japán megfelelője *katana*, azaz 'kard'. Rengeteg az olyan szavunk, amelyek szabályos változásokat mutatnak. Pl. a magyar víz japán megfelelője *mizu*. A japán szókezdő *m-hang* ugyanis a magyar szavak egyrészében szókezdő *v-hang*, és a japán szavak zömükben még ma is szerves egésztest képeznek a szóvégi *u-hanggal*, ami a magyarban már régen lekopott. Sok olyan szavunk van, ami teljesen azonos alakú, de pontosan ellentétes értelmű. Pl. a magyar *haszon* japán megfelelője *hason*, de ott 'kár' a jelentése. Földrajzi neveink közül is sok az olyan, amelyek a hun—avarkori településrendben élő különböző nyelvű népek nyelvén fejezi ki ugyanazt. Pl. *Heves* megye neve eredetileg hadrendi névből lett területnévvé. A *heves* hadrendi név balti, finn és illir megfelelője az *Eger* hadrendi és helynév. Eger városa Heves megye székhelye. Heves megye tiszántúli részeinek a neve *Kemej* volt a középkorban. A japán *kemmei* 'vitéz, bátor, serény' értelemmel bír. Pontosan 'hevest' jelent a japán *setsu*, ami a *Szecső* helyneveink eredője.

Mindezek feljogosítanak arra, hogy a nógrádi Told falunév eredetét a hun—avarkori japán—koreai nyelvcsoporthoz közzel származók között is keressük. A koreai *ttolda* (talda) 'reszketni, remegni' félni-t jelent, tehát pontosan az ellenkezőjét annak, ami Toldi Miklóst jellemzi. Mindjárt más azonban az értelme, ha azt a településrenden belül nézzük. Azt, hogy itt volt ilyen nyelvi elemeket tartalmazó településrend, kiderül a Palotással nyugatról határos *Dengeleg* nevéből. A japán *den* 'palota', a *keri* — a japán *r* = magyar *l* — pedig 'telpülés', vagyis a helynév jelentése 'palota, palotás település', aminek pontos fordítása *Palotás* községünk neve. Mármost *Told* falu neve, az esetben, ha a Pásztó fölötti *Hasznos* neve, épp úgy mint Palotásé, magyar névadás, akkor szószertint valóban 'félénket, gyávát' jelent. Mivel azonban *Hasznos* és *Told* neve kultikus birtoknévadás, ezért *Told* neve 'vitézt, bátrát' jelent, mert a településrenden belül a tükörcép, vagyis a valódi jelentés ellenkező értelme az érvényes jelentés.

A fenti kis eszmefuttatással csak azt szándékoztam igazolni, hogy sokkal nagyobb nyelvünkben és nyilván mese- és mondavilágunkban a hun—avar hagyomány, mint anog az eddig figyelembe vették.

Arra szintén ki kell térnem, hogy a nógrádi Toldi-monda kutatási körébe valószínűleg be kell vonni a Sámson — másképpen Fejérvő — várával kapcsolatos mondat. E szerint a vár és Sámsonháza falu nevét attól a Sámsontól kapta, aki 1132 körül élt és II. Bélával szemben Borics herceg pártjához tartozott. Ez a Sámson, mivel az uralkodóval többször volt komoly összetűzése, egyszer betört a király sátrába, hogy felelősségre vonja. Egy Buda nevű főúr azonban megugrasztotta Sámson urat, aki ekkor, duzzogva, falujába menekült, ahol aggodalmában építette a várát. Nem üldözték, nem bántotta senki és békében halt meg birtokán. A monda, amit sem okleveles, sem krónikás adatok nem igazolnak, és amit Réső Ensel Sándor közölt a Nógrádi Hírlap 1880. évfolyamában, a valóság látszatával bír és nyilván összefüggött az 1132. évi véres aradi országgyűléssel, ahol a lemészárolt országnagyok sorában nyilván voltak nógrádiak is. Ennek ellenére nagyon sok hasonlóság van a monda és Ilosvai „Toldi”-jának negyedik része között (305—404. sor). Sámson és az öreg Toldi egyaránt megtámadják a királyt, mind a ketten falura vonulnak, ahol békén halnak meg. Az ami a Sámson és a Toldi közötti párhuzamot talán szintén megerősíti az, hogy a rendkívül erős bibliai Sámson nevét viseli, ami már nyilván keresztény hatás, míg Toldi „a nem remegő”, a pogánykori vitéz embert jelentő nevet. Egyáltalán nem világos a kapcsolat Ilosvai „Toldi”-jának második része (163—212 sor) és a Sámson és Delila történet között, de ez a Toldi részlet szinte egy megfordított Delila esetnek tűnik fel szememben és nem lehetetlen, hogy valóban így is van.

A Toldi-mondakör és nyugateurópai rokonaival kapcsolatban még nem vizsgálták meg azt a lehetőséget, hogy ezek a mondák keletről kerültek nyugatra. Véleményem szerint ezt a keletről nyugatra kerülést — legalábbis több motívumukat illetően — van jogunk feltételezni, hiszen ilyen hun—avarkori elemek a német *Niebelungenlied*-be is belekerültek.

Sasinek, a századfordulónak egyik legkiválóbb szlovák történésze, az egyik 1905-ben megjelent tanulmányában Nagy Károly császár édesanyjának, Bertának a történetével foglalkozott. A *Vita Caroli Magni* 742-re vonatkozó adata alapján megállapította, hogy Károly Ingelheimben született és hogy édesanyja *ungara*, azaz hun volt (Natus in Ingelheim, cui Berta fit Ungara mater). Azt is megállapította, hogy nyilván azoknak a hunoknak a köréből származott, akik Paulus Diaconus szerint már 590-ben a Karni-alpok és az Adria között laktak és akikről a Pó síkságáról a Száva

völgyébe vezető utat via Hunnorumnak. vagy strada Ungarorumnak nevezték. Erről a Foro-Julium és Ticinum közti területen élő hunokról Marchia Hungariae-nek is neveztek ezt az őrgrófságot. Sasinek csodálkozott azon, hogy a magyar történészek még nem sajtóították ki Bertát, amit ő viszont nyomban megtett, és mivel a hun őrgrófságot később Marchia Winidorumnak is nevezték, megállapította, hogy Nagy Károly édesanyja szláv volt.

Svájcban, annak francia és német nyelvhatárán, ugyancsak éltek hunok. Hazánkban erről először a Tudománytár 1834. évi közlése alapján szereztek tudomást. Horváth Mihály 1853-ban el is utazott a Walles cantonba, ahol főleg az Anniversi-völgyben kutatta nyomaikat. Talált is feltűnő hangtani sajátosságokat és a magyarhoz hasonló vagy azzal azonos hely- és családneveket, amiről 1868-ban, a kisebb történeti munkái harmadik kötetében számolt be. A hunok Svájcba településéről az 1488-ban kiadott Meisterlin-féle nürnbergi krónika is megemlékezik és az időpontot 470-re teszi.

Lotharingiában is Elzászban is voltak hun települések. Ezekről Karl Lajos számolt be a Századok 1908. évfolyamában. Közülük származott az a Hungar, aki 856 és 866 között utrechti érsek volt. A verduni egyházmegyében levő orvali cisztercita apátságot pedig 1203-ban gazdag adományokkal, köztük a Terra Unger-nek nevezett földterülettel, halmozta el Hungerus de Cherves úr. Ezen a vidéken különben igen gyakoriak voltak a Hunger vagy Ungerus családnevek.

Azt hiszem ez a három adat is elegendő arra, hogy a Toldi-monda egyes motívumainak, vagy magának a mondának nyugatra kerülhetését valószínűvé tegyék. Ez esetben a XII. és XIII. század fordulóján a magyar királyi udvarban megforduló nyugati énekesek tulajdonképpen csak új elemekkel gazdagítva hozták vissza a Rainouart-mondákat.

Összegezve az elmondottakat, véleményem a következő: — 1. A Toldi-mondakörnek alapmotívumai nagyon sok nép mondavilágában fellelhetők. — 2. Hazánkban a Told nevet viselő községek és környezetük lakossága, valamint a Toldi nevet hordozó családok körében helyi, illetve családi hagyománnyá lett a nálunk hun-avarkori eredetű, 'hős'-t jelentő név. — 3. A Rainouart-monda nem annyira a pre-montrei szerzetesek, mint inkább a magyar királyi udvarban megforduló nyugati dalnokok és énekmondók útján terjedt el az előkelők körében. — 4. A Toldi-monda nem nógrádi eredetű, de nógrádi helyi hagyománnyá vált és évszázadokig elevenen élt az emlékezetben.

A Toldi-monda népi fennmaradása és népi mesemotívumokkal való összeszövődése azt bizonyítja, hogy — szórakoztató „kalandregény” jellegén kívül — kifejezője volt annak is, hogy miként a nemzetség legkisebb tagja, úgy a jobbagyorsban élő parasztság sem tudja helyzetét megváltoztatni, minden kiválósága ellenére sem. Ez a népi vélemény csendül ki Ilosvai Selymes Péter „Toldi”-jából is, amit kiegészít még az ő korában oly nagy bajt jelentő részegség ostorozásával is. amikor így összegezi Toldi Miklós életpályáját: „Vétek ez lón benne, hogy részeges vala, — Minden reménysege bor italban vala, — Ó nagy erejének nem sok hasznát látá, — Semmiben marháját meg nem szaporítá.”